

Tetiana Issa

CHARITABLE SUPPORT OF THE ROMAN CATHOLIC POPULATION OF THE KIEV PROVINCE BY POLISH NOBILITY IN THE EARLY TWENTIETH CENTURY

This article highlights the role and contribution of charitable support of the Roman Catholic Church and socially unprotected Roman Catholic population by Polish nobility in the early twentieth century. Archival materials mark high charitable activity of the Polish nobility during the First World War. Polish nobility participated in the creation and work of the Kiev Roman Catholic Charitable Society. Investigated that the Roman Catholic kostels were always an object of the noble charity.

Key words: Kyiv Roman Catholic charitable society, the nobility, Poles, charity, churches.

УДК 94(477.83/.86):323.13 «1900/1914»

Віталій Гайсенюк

РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА МОСКВОФІЛІВ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ГАЛИЧИНИ (1914–1915 РР.)

Автор з'ясував, що православна віра займала одне з чільних місць в ідеології москвофілів, скерованій на русифікацію галичан та їх злиття з російським народом. Відтак, навернення у православ'я здійснювалося активними темпами. Однак, через радикальний підхід до розв'язання релігійної проблеми (зокрема, утиски інших конфесій) релігійна діяльність москвофілів загалом не мала бажаних успіхів і навіть навпаки – відштовхнула західноукраїнське населення від православ'я.

Ключові слова: москвофіли, С. Бендасюк, уніати, православ'я, Галичина.

На початку Першої світової війни війська Російської імперії окупували західноукраїнські землі, що перебували у складі Австро-Угорської імперії, та розпочали активні заходи з русифікації цих територій, на які Росія здавна мала історичні претензії. Одним з аспектів асиміляції українських земель була реалізація плану з навернення («повернення») греко-католиків Галичини у православ'я. Релігійне питання вже не одне століття було одним зі стовпів російської національної ідеї. Формула міністра народної освіти Уварова «православ'я – самодержавність – народність» на початку ХХ ст. була неабияк актуальною для скріплення багатонародної Російської імперії і для реалізації прагнень радикальних москвофілів з уніфікації Галичини з російськими землями. Релігійний аспект цього процесу, а також недослідженість у історіографії безпосередньо теми релігійної політики москвофілів і становить наукову актуальність дослідження. Заразом, воно має й неабияку суспільну актуальність на нинішньому етапі історії України, адже проросійські терористи на Донбасі з гаслами «За православну віру» знищують усі прояви українськості регіону. Пошук коренів такої поведінки та проведення історичних паралелей, відтак, справді має сенс.

Стаття базується на використаних джерельних матеріалах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ф. 361 – «Канцелярія військового генерал-губернатора Галичини», де містяться матеріали про діяльність москвофілів у роки першої російської окупації Галичини), Державного архіву Тернопільської області (ф. 370 – «Управління начальника Збаразького повіту Тернопільської губернії», де знаходимо матеріали про заміну греко-католицьких священиків на православних у декількох селах), матеріалах тогочасних газет «Украинская жизнь», «Прикарпатская Русь», «Нива», «Голось народа», «Львівсько-архієпархіальні відомости», «Свобода», «Львовское военное слово», «Вістник Союза визволення України», «Вільне життя», «Діло», у яких всебічно висвітлюється релігійна політика російської влади та москвофілів у Галичині, аналізується її вплив на українське населення. Тут знаходимо і статті головного активіста православного руху – москвофіла С. Бендасюка.

Історіографічний матеріал, використаний у процесі написання статті, представлений дослідженнями О. Мазура, В. Расевича, В. Вериги, Ю. Романишина, у яких автори поміж іншим торкаються і релігійного питання, однак не надто акцентуються на ньому та, окрім констатації фактів, не формулюють власних узагальнень. Відтак, стаття майже цілком побудована на джерельних матеріалах.

З російською окупацією давня митрополича кафедра у Львові була тимчасово заміщена архієпископом, доти, поки патріарх константинопольський не затвердить нового митрополита чи не передасть синоду своїх прав з вищого духовного управління Галичиною. Найвище керівництво Буковинською єпархією покладено на архієпископа кишинівського і бессарабського Платона, який замінив В. Репту, що втік разом з австрійськими військами, що відступали [1, с. 101].

Москвофіли поставилися до релігійної проблеми радикальніше та рішучіше, ніж росіяни. У релігійній сфері вони запропонували заходи боротьби з греко-католицькою церквою. Так, заявлялося, що греко-католицькі ордени належать до тих, що систематично і цілеспрямовано упродовж багатьох років укрив вороже діють щодо православ'я і Росії [2, арк. 6]. При генерал-губернаторі Галичини організовано комісію з духовних справ під керівництвом В. Дудикевича, що складалася з русофільських священиків. Вона відмовляла греко-католицьким духівникам служити у своїх церквах. Це, між іншим, зумовлювалося й тим, що чимало православних священиків заарештовано австрійською владою ще напередодні війни, й тому поставала потреба відновлення їх кількості. На зборах Ставропігійського братства поставлено мету повернути до «православної віри наших батьків» [3, с. 1]. А з приводу арешту російською владою греко-католицького митрополита А. Шептицького визначний москвофіл М. Глушкевич висловився: «Міра рішуча і водночас цілком справедлива, викликана усією злочинною діяльністю гр. Шептицького» [4, с. 2]. Москвофільські священики Йосиф Яворський з Кривого і Йоан Насальський з Полухова навіть ініціювали створення списку греко-католицьких священиків, де вказувалося, хто був заарештований австрійською владою, хто втік, хто повернувся, хто «русский», «мазеп», «українець», «невизначений», «рутен» [5, с. 249].

14 вересня 1914 р. С. Бендасюк (один з найбільших релігійних активістів-москвофілів) в Петрограді зробив доповідь про православний рух у Галичині, де висловив таку позицію: треба приєднати уніатів до православ'я лише в тому разі, якщо вони самі про це попросять. Усіляке втручання у цю справу, не тільки з боку влади, а й з боку приватних осіб, окрім шкоди нічого не принесе Росії [6, с. 340]. Водночас, він подав на обговорення свою програму поширення православ'я на території Східної Галичини. Вона передбачала такі заходи: в усі галицькі парафії, охоплені ще до війни православним рухом і зайняті тепер російськими військами, відправити ознайомих з українською мовою православних священиків та ієромонахів для задоволення ними релігійних потреб місцевого населення; в тих селах, де більшість жителів прилучилася до православ'я, греко-католицькі храми передати в їхнє користування; негайно заборонити в Східній Галичині діяльність василіанського ордена; усунути від діяльності греко-католицьких єпископів, які прагнуть до латинізації східного обряду; забороняти будь-яку агітацію проти православ'я; виганяти уніатських священиків із сіл, які повністю перейшли в православ'я [7, с. 28].

Цікаво виступ С. Бендасюка прокоментували «Одеськія новости» від 11 вересня 1914 р.: «Під час [довоєнного] 2-місячного судового слідства у його справі пан Бендасюк стільки разів настільки категорично відхрещувався від усілякої солідарності з прихильниками возз'єднання Галичини з Росією, що було б, звісно, зручніше, якби хтось інший з'явився до Петрограду виразником прагнень і бажань російського населення завойованого краю» [1, с. 98–99].

На згаданому засіданні інший москвофіл, Г. Вергун, запропонував створити особливу комісію, яка б вирушила до Галичини та на місці ознайомила б із потребами народу. На сторінках «Голосу народу» С. Бендасюк запевняв, що поширення православ'я залежить від того, скільки інтелігенції перейде у нього (галицька немосквофільська інтелігенція майже виключно була греко- або римо-католицькою). «Адже зовсім природньо, що народ йтиме за голосом і закликм нашої інтелігенції, яка передусім сама забажає перейти і перейде у православ'я і, відтак, дасть простому народу гідний наслідування приклад у цьому святому починанні. Але в чому річ? Серед неї досі майже немає православних» [8, с. 1]. Ця проблема належала до основних у москвофільському русі та його товариствах, діячі і прихильники яких стали опорою російської влади та прихильниками православ'я. «Товариство ім. Качковського» ще перед війною скаржилося на нестачу інтелігенції та духовенства. Відсутність русофільськи налаштованого духовенства суттєво послаблювала діяльність товариства, особливо роботу філій та читалень, де вони відігравали ключову роль. С. Бендасюк також пропонував старослов'янську мову як мову богослужінь, але, що дивно, виступав за «малоруське наріччя» у проповідях до вірян. Також, відомий москвофіл вважав, що галицькі селяни вже православні від діда-прадіда, і проблема тільки в тому, що нема православних священиків [9, с. 6].

Така релігійна позиція ґрунтувалася на неосвіченості селянства, яке погано усвідомлювало різницю в православному та греко-католицькому обрядах. Тому, як вважали москвофіли, можна було просто замінювати місцеве уніатське духовенство православним. Один з читачів «Голосу Народу» поскаржився на те, що перехід у православ'я має санкціонуватися не так мляво, як заявлено (коли 75 % селян побажають мати православного священика). «Якщо прикарпатський російський народ повинен би повернутися до віри своїх предків [таким] шляхом..., то передусім ще десятки років доведеться боротися з уніатсько-мазепинськими ксьондзами, агітаторами, вихованцями, ієзуїтами». Наявність обох релігій, на думку читача-москвофіла, сприятиме чварам усередині народу. «З переходом Галичини під Росію повинна керуватися влада гаслами: смерть мазепинству і кінець унії, тобто тим двом факторам, які були вигадані та пущені в хід ворогами саме для розколу Росії» [10, с. 10].

Шалену агітацію за перехід у православ'я розгорнули «Прикарпатська Русь» та «Голос народу». Цими газетами просто засипали галицькі села. Допомогали у розповсюдженні газет колишні учні й вихованці русофільських бурс. «Львівські єпархіальні відомості» навіть прямо закликали своїх читачів не передплачувати «Прикарпатську Русь» за її жорстку антикатолицьку риторичку [11, с. 61].

29 вересня 1914 р. Г. Бобринський видав циркуляр «Про віротерпимість», однак, москвофілів це не стримувало. У жовтні 1914 р. представники РНР і Ставропігійського інституту відправили греко-католицькому єпископу А. Білинському лист, в якому запропонували надати православним священикам змогу почергово користуватися всіма дев'ятьма уніатськими церквами, що розташовувалися у Львові. В такий спосіб вони сподівалися зробити перший крок на шляху до поступового переходу уніатських храмів у православ'я [12, арк. 21].

3 листопада 1914 р. влада не допустила до богослужін у с. Гнилиці Великі місцевого священика, бо він був «переконаним мазепинцем», натомість, поставила замість нього священика з сусіднього села Кошляки Теофіла Луцика – русофіла, що через симпатії до росіян був заарештований австрійською владою та визволений лише російськими військами в м. Тернополі [13, арк. 42]. «Колишній священик Стефан Головацький і все населення Шил заражене мазепинськими ідеями, тому призначення туди російського священика вкрай рекомендується», – рапортувала Тернопільському губернаторові місцева влада [13, арк. 47 зв.]. Як бачимо, релігійний фактор тісно переплітався з політичним: звільнення від українофільських ідей вбачалося у призначенні православних священиків-русофілів, які б пропагували ідеї «російського світу» серед селян. Зазвичай у проповідях вони агітували переходити у православ'я, а також ганьбили митрополита Шептицького і Австрію [3, с. 1]. Сам митрополит з цього приводу висловився так: «У них (москвофілів, росіян – В.Г.) відправа така сама, як у нас, вони називають себе «православні», і ми «православні». Наше православ'я є церковне, їх православ'я державне, що так скажу: «казьонне», т.є. вони опирають своє православ'я на силі державній». Пропаганда православ'я була одним із основних чинників, який російська влада активно використовувала у своїй зовнішній політиці, що зумовило перетворення релігійного чинника у суто політичний [14, с. 525].

Російській владі на західноукраїнських землях дуже допомогло те, що у релігійній проблемі москвофіли були ще радикальнішими. Декларована ними австрійській владі напередодні Першої світової війни вірність унії та греко-католицькому обряду змінилася офіційною підтримкою російського православ'я. Про це заявив В. Дудикевич під час відвідин православним архієпископом Євлогієм Галичини у листопаді 1914 р. В. Дудикевич запевнив його в тому, що галичани завжди в душі залишалися православними, бо свідомо не прийняли унію.

Що стосується процесу зміни віри серед населення Галичини, то, опираючись на фактичні дані, важко стверджувати про швидкий перехід греко-католиків у православ'я, однак, не можна його й заперечувати. Так, у Почаєві 28 серпня 1914 р. у православ'я перейшло 500 галицьких селян [15, с. 4]. З другого боку, москвофільська преса та документи воєнного періоду рясніють малими цифрами навернених у православ'я. Наприклад, 5 жовтня 1914 р. у с. Шили на Тернопільщині з 1500 осіб 8–10 осіб виявили бажання змінити віру [13, арк. 47]. «У Львові і по краю волочать московських батюшок, але православ'я не поступає вперед», – влучно висловилося з цього приводу газета «Свобода» [16, с. 4]. 26 жовтня 1914 р. православ'я у Львові прийняли 5 осіб, через кілька днів ще 4 особи [17, с. 2], однак це не заважало москвофільській пресі стверджувати про активне «оправославнення» галичан. «Голос народу» повідомляв, що у Львові «інтелігенція поголовно покидає унію, а останнім часом і серед львівського міщанства почався сильний рух в бік святого православ'я». На підтримку своїх слів газета наводить дані, що аж 12 міщан, членів читальні ім. Качковського, прийняли цю віру [18, с. 3]. 8 лютого так само вчинили 120 галичан-вчителів [19, с. 6], 27 лютого – 55 курсистів станіславівських та тернопільських курсів російської мови [20, с. 3]. Наводяться і майже фантастичні дані: «Прикарпатська Русь», посилаючись на «Біржові відомості», стверджувала, що до листопада 1914 р. у православ'я перейшли 30 тис. греко-католиків [21, с. 3].

За 9 місяців першої російської окупації з дозволу Бобринського призначено 86 православних священиків, з них 35 – за клопотанням парафіян і 51 – за рекомендацією архієпископа Євлогія. 75 осіб отримали призначення у Львівській і 11 – у Тернопільській та Перемишльській губерніях. У листі до Романовського комітету за 18 лютого 1915 р. фігурує цифра у 50 православних парафій у Галичині на той момент [22, арк. 2]. Перед відступом російських військ у кінці весни 1915 р. в Східній Галичині вже налічувалося 90 православних парохій (які виділилися із 1874 уніатських), створених за підтримки архієпископа Євлогія [23, с. 9]. Він агітував селян переходити у православ'я, обіцяючи їм землі німецьких колоністів на Волині, дарові наділи землі разом з садибами й цілим господарським реманентом [24, с. 44]. Петербурзька газета «День» стверджувала, що демагогічні обіцянки єпископа Євлогія і його поплічників під час першої окупації Галичини звабили до Росії 100

тис. утікачів [25, с. 132]. Так, до кінця 1914 р. майже вся Брідицина перейшла у православ'я, через що 1 листопада Євлогій навіть завітав туди особисто [26, с. 2].

І тільки 29 уніатських священиків з понад 2 тис. перейшли у православ'я [27, с. 2–3]. Часто вони робили це не тільки з ідейних мотивів, а й з більш прагматичних. Так, у Миколаєві на Галичині у 1915 р. «возз'єднався» тутешній завідувач о. Леонтій Заяць. «Причина такого поступку... проста, але характеристична для цілого галицького царе- і православ'я. «Мені дають 100 рублів місячно – казав надутий апостат отверто – а від николаївських хахлів що я маю?» [28, с. 192]. У с. Камінка жінка-москвофілка намовляла священика о. Казанівського перейти у православ'я: «Вас зроблять парохом і деканом, дадуть Вам 200 рублів на місяць... навіть будете могли голити бороду і вуса так, що ніхто не пізнає по Вас, що Ви перейшли» [29, с. 523]. Варто сказати, що о. Казанівський відкинув цю пропозицію. Але так робили далеко не всі. Уніатські священики, які переходили у нову віру, удостоювалися нагород та відзнак від архієпископа Євлогія [30, с. 119]. Зазвичай такі духівники відпускали бороду і чіпляли на груди хрест. Коли ж дізнавалися про перемоги австрійської армії, голилися. «Коли руссофільські священики легковажили собі справу своєї совісти, то не дивота, що сьвітська руссофільська інтелігенція відвернулася уся відразу від католицької Церкви» [3, с. 1], – писав Я. Левицький у газеті «Діло». Якщо греко-католицький священик не втікав перед приходом російських військ, мав остерігатися доносів селян-москвофілів. А у кожному селі, як зазначав згаданий Я. Левицький, «знайдеться хоч одна нечиста вівця» [3, с. 1].

Селянам також обіцяли по 100 крб. за перехід у православ'я, а давали тільки по 3 [31, с. 56].

«Сумною сторінкою у короткій історії російського управління Галичиною було церковно-релігійне питання, – йдеться у документі часів російської окупаційної адміністрації. – Якщо населення розчаровувалося в російських чиновниках, то позитивно обурилося на православних священиків. Галичани, які ще зовсім недавно прагнули повернутися до старої віри їх предків – православ'я – нині зі страхом втікають від православної церкви та поспішають повернутися до унії... Єпархіальне духовенство свідомо провалило церковну справу в Галичині...» – писав російський урядник [32, арк. 35].

Отже, православна віра займала вагому частину ідеологічної платформи москвофільського руху. Релігійна політика москвофілів, що здійснювалася під покровительством російської влади у особі архієпископа Євлогія, базувалася на швидкому переході населення у православ'я та у створенні перешкод для діяльності інших церков. Маючи на меті блискавичну русифікацію галичан, така діяльність дала швидше зворотній результат: масштаби переходу в православ'я не були настільки грандіозними, як очікували москвофіли, а перегини та радикальний підхід до розв'язання релігійної проблеми відштовхували населення від православних священиків та віри загалом. Дослідження теми має подальші перспективи не тільки з погляду глибшого аналізу діяльності москвофілів у роки Першої світової війни, а й при дослідженні церковної історії України та російської національної ідеї, одним з трьох стовпів якої є православ'я.

Список використаних джерел

1. Украинская жизнь. – 1914. – № 8–10.
2. Центральний державний історичний архів України в м. Львові (далі – ЦДІАЛ України), ф. 361, оп. 1, спр. 155, 13 арк.
3. Левицький Я. 3 днів російської інвазії. Спомини / Я. Левицький // Діло. – 8 грудня 1915. – Ч. 118.
4. Прикарпатская Русь. – 1914. – № 1419.
5. Дзерович Ю. Цінний янічарський документ / Ю. Дзерович // Нива. – 1916. – Ч. 5. – С. 248–251.
6. Нива. – 1916. – Ч. 6. – С. 248–251.
7. Мазур О. Галичина під російською займанщиною 1914–1915 рр. / О. Мазур, В. Мазур // Держава та армія. – 2006. – № 555.
8. Бендасюк С. Возрождение православия в Карпатской Руси / С. Бендасюк // Прикарпатская Русь. – 3 (16) октября 1914. – № 1432.
9. Бендасюк С. Слово землякам / С. Бендасюк // Голось народа. – Четверг, 25 декабря 1914. – Ч. 34.
10. Иванов Г. Крестьянские мысли / Г. Иванов // Голось народа. – Пятница, 27 ноября (10 декабря) 1914. – Ч. 30.
11. Львівсько-архієпархіальні відомости. – 1914. – Ч. 47.
12. ЦДІАЛ України, ф. 361, оп. 1, спр. 164.
13. Держархів Тернопільської обл., ф. 370, оп. 1, спр. 4, 57 арк.
14. Расевич В. Перша світова війна. Церковно-релігійне життя / В. Расевич // Історія Львова: у 3 т. – Т. 2. – Львів, 2007.
15. Прикарпатская Русь. – 1914. – 15 (28) сентября 1914. – № 1416.
16. З московської господарки в Східній Галичині // Свобода. – 1915. – Ч. 3.
17. Львовское военное слово. – Четверг, 30 октября 1914. – № 29.
18. Движение в Св. Православие // Голось народа. Четверг, 29 января 1915. – № 5.
19. Голось народа. – Четверг, 12 февраля 1915. – № 7.
20. Голось народа. – Четверг, 26 февраля 1915. – № 10.
21. Прикарпатская Русь. – 25 октября (7 ноября) 1914. – № 1451.
22. Российский государственный исторический архив, ф. 769, оп. 1, д. 19.
23. Кузеля З. Галицькі «емігранти» в Росії Ч. II / З. Кузеля // Вістник Союзу визволення України. – 1915. – Ч. 33–34.
24. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.: У 2-х тт. / В. Верига; ред. Ю.Сливка, О.Аркуша. – Жовква: Вид-во оо. Василян «Місіонер», 1998. – Т. 1. – 524 с.
25. Нива. – 1916. – Ч. 2–3.
26. Движение в Св. Православие // Голось народа. – Четверг, 4 декабря 1914. – Ч. 31.
27. Романишин Ю. Перша окупація Галичини / Ю. Романишин // Вільне життя. – 8 серпня 2014 р. – № 64.
28. Николаївський деканат в часі російської інвазії // Нива. – 1916. – Ч. 4–6.
29. Матеріали до історії мученицької нашої Церкви // Нива. – Листопад і грудень 1916. – Ч. 11–12.
30. Украинская жизнь. – 1915. – № 5–6.
31. Нива. – 1916. – Ч. 1.
32. ЦДІАЛ України, ф. 361, оп. 1, спр. 1168, арк. 35.

Виталий Гайсенюк**РЕЛИГИОЗНАЯ ПОЛИТИКА МОСКВОФИЛОВ ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ
РОССИЙСКОЙ ОККУПАЦИИ ГАЛИЧИНЫ (1914–1915 ГГ.)**

Автор выяснил, что православная вера занимала одно из ведущих мест в идеологии москвофилов, направленной на русификацию галичан и их слияние с русским народом. Следовательно, обращение в православие осуществлялось активными темпами. Однако, из-за радикального подхода к решению религиозной проблемы (в частности, притеснения других конфессий) религиозная деятельность москвофилов в целом не имела желаемых успехов и даже наоборот – оттолкнула западноукраинское население от православия.

Ключевые слова: москвофилы, С. Бендасюк, униаты, православие, Галичина.

Vitaliy Haiseniuk**RELIGIOUS ACTIVITY OF THE RUSSOFIL MOVEMENT DURING THE FIRST
RUSSIAN OCCUPATION OF GALICIA IN 1914–1915**

The author found out that Orthodoxy occupied one of the leading places in the ideology of the russofil movement. This ideology was directed on russification of Ukrainians and their merge to the Russian people. Therefore, the conversion to Orthodoxy was carried out by active rates. However, because of radical approach to the solution of a religious problem (in particular, oppressions of other faiths) religious activity of the russofil movement in general didn't make the wished success and even on the contrary – pushed away the West Ukrainian population from Orthodoxy.

Key words: the russofil movement, S. Bendasiuk, the Greek Catholics, Orthodoxy, the Galichina.

УДК 94(477. 8): 262.4 «39/46»**Наталія Концур-Карабінович****АНТИУНІЙНА ПОЛІТИКА КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ
ЩОДО ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У 1940-Х РР.**

Наукова стаття є історичним дослідженням, в якому здійснено системний аналіз антиунійної політики радянських владних органів і органів державної безпеки, скерованої на забезпечення процесу ліквідації Греко-католицької церкви на території Західної України. Комуністична влада прагнула формально легітимізувати церковну монополію підконтрольної Російської православної церкви на західноукраїнських землях, встановивши таким чином повний ідеологічний контроль над духовним життям західних українців. Проведення псевдособору 1946 р. мало завершити нищення Церкви, як національної релігійної структури, що своїм існуванням перешикоджала утвердження комуністичного режиму. У боротьбі з греко-католиками використовувався широкий арсенал ідеологічних, репресивних та адміністративних методів, головну роль у реалізації політики комуністичного керівництва відіграли органи державної безпеки.

Ключові слова: антиунійна політика, греко-католики, органи НКВС-НКДБ, репресії, Греко-католицька церква.

Весна 1944 р. стала початком повернення на західноукраїнські землі радянських військ, що перейшли у загальний наступ, звільнивши Правобережну Україну та наблизившись до західноукраїнських земель. Березневі бої на радянсько-німецькому фронті на теренах Тернопільщини і Станіславівщини викликали занепокоєння в багатьох мешканців Західної України, у тому числі і в представників греко-католицького духовенства. Атмосферу загальної тривоги дуже промовисто подав митрополит А.Шептицький у своєму листі до кардинала Є. Тіссерана від 22 березня 1944 р. Передбачаючи швидкий прихід більшовицьких військ (насправді німцям вдалося ще на три місяці утримати позиції), він писав з приводу повернення радянської влади: «Ця звістка сповняє страхом наших вірних. Всі інтелігенти, які впродовж цих останніх років кооперували з німцями, хоч би в спосіб найменш добровільний, є переконані, що заражені на повну смерть. Вони покидають місто чи край ... Загальна паніка огортає священиків. В 30 селах, зайнятих більшовиками, 24 священики залишили свої місця осідку. Свій спосіб поведінки вони вияснюють фізичною неможливістю лишатися, або в кінці, аргументами, які доводили б, що їм грозить певна смерть. Священикам, які не залишили своїх сіл, большевицька армія не робить нічого злого, зате в селах залишених парохами, більшовики палять і руйнують приходства» [1, с.54].

Наскільки цей страх перед поверненням радянського режиму був обґрунтований, окреслив у своїй книзі Б. Боцюрків, вказуючи, що за роки війни «... Церква відкрито стояла на боці противників